

آیین‌ها، فرهنگ و باورهای نمادین عامه مردم ایران با استناد کتاب «خاتون هفت قلعه»

چکیده

فرهنگ عامه به شناخت آداب و رسوم، اعتقادات و باورها، حکایت‌ها، مثل‌ها و گفتار شفاهی مردم می‌پردازد و امروزه در حوزه‌های مختلف علوم انسانی، از جمله جامعه‌شناسی، تاریخ، روانشناسی، ادبیات، هنر و حتی ادیان بررسی می‌شود. ادبیات سرشار از عناصر فولکلور است و توجه ویژه به آن در حوزه مطالعات میان رشته‌ای، نگرشی نو است. باستانی‌پاریزی یکی از نویسندگان و مورّخانی است که در آثارش به عناصر فرهنگ مردم و ادبیات شفاهی بسیار توجه کرده است. آثار وی، تجلّی‌گاه بسیاری از عناصر فرهنگ عامه است که با بررسی و مطالعه انتقادی آن‌ها می‌توان علاوه بر آشنایی با این باورها و اعتقادات، از سرگذشت فرهنگی مردم ایران نیز آگاهی پیدا کرد. یکی از این آثار وی در این کتاب «خاتون هفت قلعه» است. مسئله‌ای که اینجا مطرح می‌گردد چگونگی بازتاب آیین‌ها و باورهای نمادین عامه مردم ایران در این اثر است. این پژوهش با روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های کتابخانه‌ای انجام شده است. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که این کتاب، از آثار بسیار فاخر و ماندگار استاد باستانی‌پاریزی است و بازتاب منابع و عناصر فولکلوریک همچون: اعتقادات، آداب و رسوم، کنایه‌ها و ضرب‌المثل‌ها، واژگان و اصطلاحات عامه، هنرها و مکان‌های محلی سبب شده تا مخاطب علاوه بر آگاهی از تاریخ، با گوشه‌هایی از آداب و فرهنگ مردمان ایران زمین به ویژه کرمان، آشنا گردد.

اهداف پژوهش:

۱. آشنایی با کتاب خاتون هفت قلعه اثر استاد باستانی‌پاریزی.
۲. بازشناسی آیین‌ها و فرهنگ‌ها و باورهای نمادین عامه مردم ایران به استناد کتاب خاتون هفت قلعه.

سوالات پژوهش:

۱. کتاب خاتون هفت قلعه دارای چه ویژگی‌هایی است؟
 ۲. آیین‌ها و فرهنگ‌ها و باورهای نمادین عامه مردم ایران چه بازتابی در کتاب خاتون هفت قلعه دارد؟
- کلیدواژه‌ها:** باستانی‌پاریزی، فرهنگ عامه، آیین‌ها و فرهنگ‌ها، خاتون هفت قلعه.

مقدمه

مطالعه و وکاوی ماهیت فرهنگ‌ها و آیین‌ها در مناطق مختلف ایران حاکی از وجود تنوع و تعدد در این باورهای نمادین است. بررسی این آیین‌ها از لا به لای منابع و آثاری که به رشته تحریر درآمده‌اند، قابل مشاهده است. در سدهٔ اخیر، فرهنگ مردم و آیین‌ها و باورهای عامه به عنوان یکی از مضامین با ظرفیت و قابل توجه، همواره در بسیاری از آثار ادبی به کار گرفته شد و نویسندگان مطرح معاصر، همواره در آثارشان، فرهنگ مردم را بازتاب دادند و از آن برای بیان اوضاع سیاسی و اجتماعی زمان بهره بردند. یکی از نویسندگان مشهور در زمینهٔ فرهنگ و ادب عامه، محمد ابراهیم باستانی پاریزی است. از دکتر باستانی، آثار متعددی در حوزهٔ فرهنگ و ادب ایران زمین و از جمله سرزمین کرمان، به یادگار مانده است. وی دارای اثری به نام «خاتون هفت قلعه» که به نکات مهمی درباره آیین‌ها و فرهنگ عامیانه مردم ایران پرداخته است. لذا بررسی این اثر می‌تواند نقش مهمی در بازشناسی برخی فرهنگ‌ها در ایران داشته باشد. در این پژوهش، شاخص‌های مرتبط با فرهنگ عامه در کتاب «خاتون هفت قلعه» از استاد باستانی پاریزی مورد بررسی قرار می‌گیرد. بررسی پیشینه پژوهش حاضر نشان می‌دهد تاکنون اثر مستقلی با این عنوان به رشته تحریر درنیامده است. با این حال آثاری به بررسی مقوله فرهنگ عامه پرداخته‌اند. در زمینهٔ فرهنگ عامه، تاکنون تحقیقات متعددی انجام شده که از جملهٔ آن‌ها می‌توان به کتب زیر اشاره کرد: کتابی تحت عنوان «زمینهٔ فرهنگ شناسی» نوشتهٔ محمود روح الامینی در این زمینه موجود است (۱۳۶۵). کتاب دیگری با عنوان «ادبیات عامیانهٔ ایران» توسط انتشارات چشمه در سال ۱۳۸۷ به چاپ رسیده که مجموعه مقالاتی دربارهٔ افسانه‌ها و آداب و رسوم ایران است. صادق هدایت هم کتابی دارد با عنوان «فرهنگ عامیانهٔ مردم ایران» که در سال ۱۳۸۵ توسط انتشارات چشمه به چاپ رسیده است.

مقاله‌ای با عنوان «باورها و فرهنگ عامه در سندبادنامه» نوشتهٔ نجمه دری و فرامرز خجسته، که در سال ۱۳۹۲ در مجلهٔ مطالعات ایرانی دانشکدهٔ ادبیات دانشگاه شهید باهنر کرمان به چاپ رسیده است. در این مقاله، نویسندگان به طرح این موضوع پرداخته‌اند که نفوذ عقاید و افکار مردم عامه در سندبادنامه باعث شهرت و محبوبیت این اثر در طی قرن‌ها شده است. مقالهٔ «باورها و عناصر ادبیات عامه در درُمان سووشون» نوشتهٔ غلامرضا کافی و زهره عامری (۱۳۹۳). این مقاله به بررسی عناصر ادبیات و باورهای عامه در رمان سووشون پرداخته است. در این پژوهش باورهای عامه نظیر توتم، تابو، فتی شیزم، آنیمیزم، مانا، نوما و خرافه ابتدا تعریف و تشریح شده‌اند، سپس شواهد آن از متن ارائه گردیده است. در مقدمه ویژگی‌ها و کارکردهای ادبیات عامه و سپس وضعیت ادبیات داستانی و موقعیت سووشون و جایگاه آن در فرهنگ مردم بیان شده است. آثار فراوان دیگری در زمینهٔ فرهنگ و ادب عامه انجام شده که بر شمردن یکایک آن‌ها در این مقال نمی‌گنجد؛ اما دربارهٔ فرهنگ عامه در آثار باستانی پاریزی باید گفت که شاخص‌های فرهنگ عامه تاکنون در اثری که نگارنده انتخاب کرده، مورد بررسی قرار نگرفته و در نوع خود جدید و تازه می‌نماید. در زمینهٔ فرهنگ عامه در آثار باستانی پاریزی، تنها یک مقاله یافت شد با عنوان: «نگاهی به جنبه‌هایی از فرهنگ عامه در کتاب پیغمبر دزدان اثر استاد باستانی پاریزی» نوشتهٔ طیبه وطن‌پرست. در آثار ذکر شده به بررسی کتاب «خاتون هفت قلعه» پرداخته نشده است لذا نگارنده بر آن است تا با روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های کتابخانه‌ای به بررسی این موضوع بپردازد. نگارنده در این اثر، همان طور که از عنوان آن پیداست، جنبه‌هایی از فرهنگ عامیانهٔ ایران

به ویژه کرمان را مورد بررسی قرار داده و شواهدی از کتاب «پیغمبر دزدان» را در این اثر آورده است. بنابراین تحقیق حاضر، در نوع خود بی سابقه است و در زمینه فرهنگ عامه در کتاب «خاتون هفت قلعه» پژوهشی صورت نگرفته است.

نتیجه گیری

نوشته‌های دکتر باستانی پاریزی، مملو از عناصر فرهنگ عامه است که در جای جای آثارش بازتاب داشته است. کتاب «خاتون هفت قلعه» نیز از جمله آثار اوست که موارد بسیاری از فرهنگ عامه در آن مشاهده می‌شود. مؤلفه‌های به دست آمده از این کتاب، برای شناسایی فرهنگ مردم و اعتقادات عامه از قبیل: باورها-آداب و رسوم- واژگان، اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها و ... سودمند است. عناصر فولکلوریک به کار رفته در این اثر در شش عنوان اصلی جای می‌گیرد که شامل این موارد می‌شود: ۱- باورها و اعتقادات شامل: باورهای اجتماعی و فرهنگی (اعتقاد به ستارگان- اعتقاد به موجودی به نام آل، پشت گرفتن طفل، تطهیر حوض آب به وسیله باران، توسل به سنگ‌ها و حاجت خواستن، خضر نبی و گوسفندان، سخت‌زایی زنان، سرمای پیرزن (بردالعجوز)، طلب باران، بند آوردن باران، گاوماهی، باور به آن‌هیتا)- باورهای مذهبی (باران در روایات مذهبی- نذری دادن) ۲- مکان‌های مورد احترام و افسانه‌های مربوط به آن (ژدهاتو (زنجان)- آتشکده نیاسر (کاشان)- برج چهل دختر (سمنان)- برج چهل دختران (اصفهان)- برج دختر (راور)- بقعه بابا پیره (نهادند)- بقعه ورجوی (آذربایجان)- بی‌بی حکیمه (کوهبنان) ۳- آئین‌ها و آداب و رسوم شامل: (ازدیاد آب قنات- بچه حاجت مرادی- رسم مردم قرگه خلخال- سیزده به در- گل‌مالی مسجد- نوروز) ۴- گیاهان و درختان (درخت انار- درخت کنار (=سدر) ۵- لغات و اصطلاحات عامیانه ۶- کنایات و ضرب‌المثل‌ها، در میان شاخص‌های مرتبط با فرهنگ عامه که در کتاب «خاتون هفت قلعه» به کار رفته است، اعتقادات و باورها که خود شامل دو قسمت اصلی می‌شود، از بیشترین بسامد برخوردارند و در مقابل، عنوان گیاهان و درختان، از کمترین بسامد برخوردار است. به کارگیری این عناصر در آثار دکتر باستانی پاریزی، نشان دهنده عشق و علاقه وی به فرهنگ عامه است. دکتر باستانی، در واقع یک جامعه‌شناس واقع‌بین است که اجتماع پیرامون خود را به خود درک می‌کرده و بر این آگاه بوده که چگونه می‌توان در اجتماع، همراه با مردم عادی زندگی کرد، یا چگونه می‌توان مطالب را طوری نوشت که با عامه مردم هم بتوان ارتباط برقرار کرد. و این نشأت گرفته از این موضوع است که وی برخاسته از محیط روستاست و زندگی کردن با مردم عامه را به خوبی تجربه کرده است، بنابراین تلاش می‌کند از فرهنگ عامیانه رایج در جامعه خود تا حد امکان در آثار خود یاد کند و این نکته را به مخاطب خود بفهماند که همیشه همگام و هم‌زبان مردم است و به زندگی کردن در میان عامه، علاقه‌ای بسیار عمیق دارد.

منابع:

انجوی شیرازی، سید ابوالقاسم؛ ظریفیان، محمود. (۱۳۷۱). گذری و نظری در فرهنگ مردم، تهران: انتشارات اسپرت.

آرین پور، یحیی. (۱۳۷۶). از نیما تا روزگار ما، تهران: انتشارات زوآر.

باستانی پاریزی، محمد ابراهیم. (۱۳۹۲). خاتون هفت قلعه، تهران: نشر علم، چاپ هفتم.

بهنام، جمشید. (۱۳۸۳). مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی، تهران: نشر پژوهش فروزان روز.

- تمیم داری، احمد. (۱۳۹۳). فرهنگ عامه، تهران: بهکامه.
- جمشیدی پور، یوسف. (بی تا). فرهنگ امثال فارسی، تهران: کتابفروشی فروغی.
- درویشیان، علی اشرف. (۱۳۷۵). فرهنگ عامیانه مردم ایران، کتاب و فرهنگ.
- دری، نجمه؛ خیراندیش، سیدمهدی. (۱۳۹۳). مقایسه بازتاب فرهنگ عامه در آثار سیمین دانشور و احمد محمود، دوفصلنامه فرهنگ و ادب عامه، شماره ۳، ۱۸-۱.
- دری، نجمه؛ خجسته، فرامرز. (۱۳۹۲). باورها و فرهنگ عامه در سندبادنامه، مجله مطالعات ایرانی دانشگاه شهید باهنر کرمان، شماره ۲۴، ۳۳-۱۰.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). لغت نامه، تهران: دانشگاه تهران.
- رادفر، ابوالقاسم. (۱۳۸۰). «جلوه‌گری فرهنگ عامه در ادبیات فارسی»، نامه فرهنگ، شماره ۳۲، ۳۸-۲۱.
- روح‌الامینی، محمود. (۱۳۶۵). زمینه فرهنگ شناسی، تهران: انتشارات عطار.
- شکورزاده، ابراهیم. (۱۳۶۳). عقاید و رسوم مردم خراسان، تهران: آگاه.
- صرفی، محمدرضا. (۱۳۸۵). موجودات ماوراءطبیعی در خمسه نظامی، مجله مطالعات ایرانی، شماره ۱۱، ۵۵-۳۳.
- طوسی، محمد. (۱۳۴۵). عجایب المخلوقات، به کوشش منوچهر ستوده، تهران: نشر دانش.
- فضایی، یوسف. (۱۳۵۷). دین در عصر جاهلیت، تهران: آگاه.
- محبوب، محمد جعفر. (۱۳۸۷). ادبیات عامیانه ایران (مجموعه مقالات درباره افسانه‌ها و آداب و رسوم ایران)، به کوشش دکتر حسن ذوالفقاری، تهران: انتشارات چشمه.
- هدایت، صادق. (۱۳۸۵). فرهنگ عامیانه مردم ایران، تهران: انتشارات چشمه.